

AUREL C. POPOVICI

NAȚIONALISM
SAU
DEMOCRAȚIE

O CRITICĂ A CIVILIZAȚIEI MODERNE

CUPRINS

Notă asupra ediției 9

Prefața Autorului..... 11

PARTEA I

CRITICA CIVILIZAȚIEI COSMOPOLITE

Reacțiunea națională.....	17
Concepția culturii.....	35
Civilizație incultă	44
Civilizația națională	60
„Preot deșeptării noastre”	78
„Al semnelor vremii profet”	94
Între evoluție și disoluție	114
Porniri vandale	121
Codași ai științei.....	125
Din visuri la viață.....	129
Teorii fantastice.....	133
Originea rapsodiei democratice	136
Orice democrație e retrogradă.....	143
Menirea statului	149
La răscrucea a două lumi.....	157
Oameni, nu forme	163
Patriotism, demagogie și popor.....	169
Doctrina răunchilor	173
Cheia tainelor culturii.....	177
Prin simetrie la dezastru	182
Statul pus la loterie.....	190
Suveranitatea adevărată	195
Valoarea omului	204
Formarea caracterului	210

PARTEA A II-A
CRITICA CULTURII FĂRĂ IDEALURI

Credința părinților noștri. De ziua Învierii.....	217
Religie și filosofie.....	235
Religie și naționalitate	249
Știința și credința.....	264
Învățământ și educație	275
Disciplina morală.....	282
Programe de „civilizație”	287
Profesori, nu programe!	293
Puterea presei	301

PARTEA A III-A
CARACTERUL FUNDAMENTAL AL NAȚIONALITĂȚII

Barbari modernizați	317
Sau liberalism sau democrație	322
Sau libertate sau egalitate	328
Libertatea discuțiilor.....	335
Naționalitatea e o nobilime	341
Nobilimea este o lege a firii	348
Nobilimea națională	355
Forma națională de guvernământ.....	365
Influența rasei în cultura Italiei	372
Caracterul național și cultura	385
Încrucișarea de rase	393
Școală de caractere.....	402

POSTFAȚĂ

Mihnea Moroianu – Însemnări despre personalitatea și publicistica lui Aurel C. Popovici.....	413
---	-----

BIBLIOGRAFIE	425
--------------------	-----

ANEXĂ

Grigore Nandriș – Fragmente din <i>Conferința Ținută la Rădăuți în ziua de 9 iunie 1937</i>	429
---	-----

NOTE	449
------------	-----

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față este o reeditare a lucrării lui Aurel C. Popovici, apărută în anul 1910 la Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”.

Am încercat să actualizăm ortografic textul atât cât s-a putut fără să-i răpim farmecul și atmosfera epocii în care a fost scris. Dintre formele lingvistice utilizate de autor și pe care noi le-am adus în forma actuală amintim: însemnează, cari, vieței, culturai, quasi..., orișicare, religiune, aminteri etc.

Cartea cuprinde numeroase citate din lucrări ale unor autori străini, care, cu foarte rare excepții, acolo unde sensul nu reiese clar din context, au fost traduse în limba română și incluse în *Notele* finale, marcate cu cifre arabe. Notele marcate în text prin asterisc sunt note de subsol, care aparțin autorului, cu excepția celor marcate prin sigla *N. ed.*

În afara celor trei volume postbelice, *Bibliografia* atașată acestei ediții se limitează la enumerarea lucrărilor autorului și a ecourilor în presa și literatura memorialistică a vremii, fără a include numeroasele studii din reviste și volume de specialitate, aparținând comentatorilor contemporani ai proiectului de federalizare a monarhiei habsburgice.

Pentru o mai bună cunoaștere a autorului, am adăugat în anexă fragmente din conferința ținută de Grigore Nandriș în iunie 1937, la aniversarea a două decenii de la prematura dispariție a lui Aurel. C. Popovici.

PARTEA I

CRITICA CIVILIZAȚIEI COSMOPOLITE

*Fățarnicilor, fața cerului știți s-o judecați,
dar semnele vremilor nu le puteți ști!*

Evangelhia de la Matei, XVI, 3

*Când minciunile se înmulțesc, toate
adevărate se socotesc.*

Vornicul Iordache Golescu

REAȚIUNEA NAȚIONALĂ

*Quieta non movere.*⁶

Spre a înțelege principiile politicii naționale, trebuie să ne dăm seama întâi de originea *chestiunii naționalităților*, de adevăratele ei cauze. Mai întâi și întâi: de când se vorbește de *naționalism*? De când nu se mai practică. De când statul a părăsit politica veche, a bunului-simț, și a înlocuit-o cu artificii, cu teorii de exagerată centralizare și uniformitate, de egalitate la suprafață. De când – și ori de câte ori – bărbați de stat incapabili au rupt firele dezvoltării *naturale*. De când frazele retorice șterg frazele istorice. Chestiunea naționalităților s-a ivit îndată ce preținși bărbați de stat au căutat să simplifice politica statelor poli-naționale înlăturând din ele cu forța caracterul poli-național; căutând să extermine din aceste state individualități de popoare ce trăiau în număr considerabil pe teritorii proprii, trăiesc și vor să trăiască mai departe și să se dezvolte în spiritul lor propriu național.

Principiul naționalităților a fost și este un principiu reacionar în toată puterea cuvântului. Pentru că a fost și este cea mai firească și cea mai legitimă revoltă a naturii siluite a popoarelor; o reacțiune națională contra sistemului de nivelare cosmopolită, contra străduințelor brutale de intervenție a unor state ajunse pe mâna unor adevărați visători sau chiar vandali în politică și cultură.

State care existaseră până atunci, sub raportul naționalităților, în pace, timp și sute și chiar de o mie de

ani, se apucaseră deodată să inventeze probleme ce nu există pentru stat. Se apucaseră să transforme întregi națiuni, cerându-le să-și uite limba lor națională și să adopte alta, cerându-le să-și renege toată individualitatea lor proprie și să se contopească într-o singură națiune, străină de ele. Pentru că guvernul respectiv avea simpatii pentru ea, și antipatii pentru celelalte. Pentru că crezuse de cuviință să-i elibereze ei, numai ei, un bilet de liberă petrecere în țară și în lume. Pentru că găsea că nu-i frumos și nu se cuvine ca într-un stat să fie mai multe nații, cu mai multe limbi, cu mai multe credințe și moravuri. Numai una să fie. Căci așa-i și în alte țări. Așa se cuvine să fie. Căci așa și guvernarea e mai simplă. Ea nu mai prezintă nicio dificultate. Orice mediocritate, cu oarecare înlesnire la vorbă, poate ajunge atunci chiar ministru. Și așa s-a procedat.

Amatori de generalizări superficiale, de uniformitate în toate se hotărâră deci să impună, în mod forțat, prin intervenția statului, limba și mentalitatea unei națiuni tuturor celorlalte, chiar și unde acestea formau și formează covârșitoarea majoritate a locuitorilor. Toate acestea sub pretext de „cultură”.

De atunci datează mania guvernelor de a fericii toate popoarele și toate clasele cu o cultură unitară, adică egală și uniformă cu ideile unui domn ministru de instrucție oarecare, cu simpatiile și antipatiile d-sale istorice, filosofice, lingvistice ș. a. Ideea aceasta genială s-a pornit cam în același timp. Ea a pornit mai ales de la doi oameni cu temperament absolutist, de la un democrat cu înclinări cezariste și de la un Cezar cu înclinări democratice: de la *Condorcet* în Franța și de la *Iosif II* în Austria. Să fie numai întâmplătoare această potrivire de gusturi pentru o cultură, fiecare în felul ei, „unitară”, egală și uniformă? Și intolerantă pentru tot ce produce geniul însuși al poporului, al popoarelor. Că *Condorcet* era un democrat

revoluționar cu „iubire pentru popor” – nu încapă îndoială. Dar nu e mai puțin adevărat că mult mai sinceră era iubirea de sine, de ideile sale personale, de marotele sale.

Iar despre *Iosif II* nu sunt oare toate istoriile și cărțile de citire pline cu exemple de ideile lui democratice? Și n-a fost el într-adevăr un suflet nobil? Incontestabil. Dar mai nobilă i se părea concepția lui de predilecție, după care toate popoarele Imperiului habsburgic trebuiau să se germanizeze. El era convins că postulatul său era să fie spre fericirea celor mulți. Și „cei mulți” nici n-au protestat... N-au protestat decât cei cuți. Exact ca în Franța. Cu deosebire numai că *Iosif II*, fiind cu adevărat un suflet mare, îndată ce s-a convins că greșise, revoca el însuși măsurile de nivelare culturală, de germanizare.

Democrația franceză însă, ajunsă pe mâna „celor mulți”, merge și azi înainte cu instrucția „unitară, egală, uniformă” și antinațională. Dar Franța e stat național. Mult mai mult au suferit și suferă cele poli-naționale.

Cum a început, intervenția statului i-a și zguduit temeliiile lui morale. Politica de germanizare trezi la unguri și la italieni, cu drept cuvânt, o teribilă indignare și revoltă. Tot așa cea de rusificare în Polonia și în Principatele Dunărene, cea quasi-istorică de maghiarizare în Ardeal, istorică întocmai ca naivitatea întregii politici ungurești etc.

Ce era mai firesc decât ca popoare, deodată împiedicate sau chiar oprite în lentă, dar sigura și fireasca lor dezvoltare istorică, deci națională, să se revolte contra unui asemenea amestec, și inoportun și mai ales asupritor, al statului? În contra unei constrângeri a tuturor popoarelor de a-și „egaliza” și conforma limbile lor cu o altă limbă până la dispariția lor proprie? Ce era mai firesc decât ca ele să reclame *libertate* pentru individualizarea lor? *Libertatea* de a se dezvolta în limbile lor proprii după legi vechi, dar mereu îmbunătățite după propriile lor credințe și moravurile lor patriarhale?

Iosif II s-a gândit firește și el, ca maghiarizatorii de astăzi, la germanizare, ca la un excelent mijloc de a „înlesni administrația”. Dar și mulțimea ideilor și simțirilor în milioane de locuitori creează administrației dificultăți. Căci dacă nu ar fi asemenea „dificultăți”, n-am avea nicio nevoie de ea. De aici însă nu urmează cătuși de puțin că, pentru „înlesnirea” ei, milioane de locuitori trebuie siliți să aibă limba, ideile și simțirile reglementare ale administrației?... Dar tocmai idealul acesta egalitar – vedeți cât e de inteligent – l-a încălzit și pe Iosif II. De aceea cerea și el un singur fel de cultură, „unitară”, prin urmare uniformă, integrală, egală: cea germană pentru toate popoarele împărăției sale. Exact cum cer democrații-sociali o cultură unitară, cosmopolită, probabil esperantistă, pentru toate popoarele pământului.

Fiul Mariei Tereza nu se înțelese niciodată cu înțeleapta lui mamă. Ea fusese conservatoare. Și deci tolerantă, în proporțiile vremilor de atunci. Ea căuta să conserve caracterul poli-național al imperiului. Iosif II, democrat aprins, ca toți democrații, era contra vechilor și înțeleptelor așezăminte. El era modern. Și grăbit, și naiv, ca toți modernii fără pricepere. Aderent și el al filosofiei din secolul său, el duse intervenționismul statului până în pânzele albe. Edictele lui sunt nenumărate. Ca și contradicțiile din ele. După fapta lui cea mai de seamă, după *Patenta de Toleranță*⁷ de la 20 octombrie 1781, urma numaidecât instituirea unei noi *cenzuri*. De astă dată, contra catolicilor, ca să nu mai fie „*obscuranțiști*”, ci „*iluminați*”, cum cerea el... Cea dintâi patentă de „egală îndreptățire”, de *Gleichberechtigung*...

Friederich II al Prusiei l-a caracterizat mai bine pe Iosif II zicând că el «*totdeauna face pasul al doilea, înainte de a fi făcut pe cel dintâi*». Cu alte cuvinte, înainta mereu ca toți democrații „*înaintați*”. Istoricul Jäger zice că acest reformator năvalnic avea „*intenții bune și convingeri*

oneste, dar – naive”, că nu era om politic*. Ceea ce se întâmplă tuturor democrațiilor, fie că sunt pe tron, fie că sunt în Casa Poporului.

Acest intervenționism al statelor a creat chestiunea naționalităților. Precum crease pe cea religioasă, precum creează acum, tot el, pe cea «socială». În loc ca guvernele să fi *respectat*, cu cea mai sinceră bunăvoință, particularitățile fiecărei națiuni; în loc de a le da tuturora o *mai mare măsură de libertate* spre a se dezvolta în același spirit, în al lor propriu, în care se dezvoltaseră până atunci încet, dar sigur, prin mici rivalități și compromisuri localizate – ele s-au crezut mai luminate și mai înaintate, decât, d. e. Maria Tereza, și se amestecară în chestiuni ce nu erau și nu sunt de competența statului. Și nimeriră într-un viespar, provocând lupte, care – în Austria – țin de 120 de ani întreaga împărăție într-o continuă zburzumare și slăbire.

Până acum, în special Austria a trebuit să plătească această intervenție a statului, pornită din teorii greșite, *cu provinciile italiene, cu revoluția ungurească, cu o umilire față de Rusia la Șiria*,⁸ *cu o nouă întrerupere a continuității în dezvoltarea imperiului: cu restabilirea Ungariei, sfârșimată la 1525 la Mohács*,⁹ *și astfel cu primejduirea dezvoltării firești a unui mare imperiu dintr-un conglomerat de regate odinioară independente și slabe, și în fine, cu o dezlănțuire a patimilor tuturor naționalităților. Azi, ele toate se războiesc, cu o negrăită ură, unele contra altora, și mai toate atacă astăzi însăși existența întregii monarhii. Azi libertatea nu mai ajunge pentru o rezolvare a chestiunii; azi statul trebuie să facă națiunile egale...*

Monarhia, apucând odată pe calea fatală a intervenționismului și distribuind de atâta vreme *favoruri*, naționalitățile o asediază acum din toate părțile,

* Oscar Jäger, *Weltgeschichte*, ed. II, vol. III, p 602. (N. a.)

și se ceartă zilnic pentru că acum *egalitatea* unora nu e deloc ca a altora; pentru că a unora e mai mult decât integrală, iar a altora e o adevărată exploatare... Și statul stă, ca măgarul lui Buridan, între două tabere de naționalități ce-i plătesc biruri, dar pe care el nu le mai poate guverna, pentru că nu le mai știe împăca.

Exact ceea ce produsese statul cu amestecul său în chestiuni religioase când căuta ba să facă pe protestanți catolici, ba viceversa. Războiul de 30 de ani, revoluția lui Cromwell în Anglia, Noaptea St. Bartolomeu în Franța, Vesprele Siciliene etc. etc. Întocmai ca războaiele Austriei cu Italia, o mare parte a Chestiunii Orientului, luptele naționale fără conținere în Austria și Ungaria – toate acestea au fost și sunt o vulcanică protestare ce răsună, prin secole de amar și de durere, *contra intervenției statului în chestiuni ce nu-l priveau*. Toate aceste zguduiri sunt tot atâtea irecuzabile dovezi că întreg tărâmul istoric al țării, toate temeliiile statului se cutremură și-l amenință a-l îngropa sub ruinele sale când guvernanți nepricepuți, reformatori-cârpaci conduc destinele lui. Când caută să producă în mod mecanic o uniformitate și o egalitate în chestiuni *ce nu se pot rezolva, în chip normal, decât acordând măsura necesară de libertate noilor nevoi, fazei celei noi a vechii dezvoltări istorice fără a-i rupe firul continuității de până acum*. În cazul concret ce ne preocupă aici: fără a vătăma toate vechile așezăminte, toate vechile idei: credințele, limbile, tradițiile și moravurile din diferite provincii.

Iată dar că principiul naționalităților nu este în fond decât înfierarea unui nehibzuit intervenționism de stat, a democrației cezariste, a oricărei democrații exagerate. Căci a face cu de-a sila pe catolici protestanți sau pe aceștia cu de-a sila catolici; a face pe români ș. a. cu de-a sila când nemți, când unguri, când muscali, nu este altceva decât străduința doctrinarilor democrați care vor să facă cu de-a sila pe proprietarii țării proletari și pe proletari cu

de-a sila proprietari, spre a-i „egaliza” pe toți, a-i îmbrăca pe toți în uniforme de uzine, și a-i ridica pe toți, cu macaraua unei instrucții publice de bălci, pe platforma unei civilizații distructive.

Toate aceste convertiri și transformări siluite s-au făcut din încântarea câtorva despoți mici sau mari de idealul egalității și al uniformizării. Un șovinist maghiar, care în ignoranța sau brutalitatea lui tinde a le răpi românilor naționalitatea, nu-și poate explica cum aceștia nu simt frumusețea și utilitatea publică de a fi și ei maghiari, de a fi la fel cu aceștia în toate. Ar fi așa de frumos!... Toți o apă, toți unguri, cu drepturi egale în aceeași limbă, în aceleași idealuri naționale... Și ar fi așa de util!... Funcționarii ungurești printre români n-ar mai avea dificultăți să învețe românește...

Tot așa democratul radical nu poate pricepe de ce n-ar fi cei bogați mulțumiți dacă li s-ar lua averile spre a li se egaliza cu cei inegali? Ar fi așa de frumos!... Toți cetățenii să fie egal de bogați sau egal de săraci, să se hrănească la fel, să petreacă la fel, să fie egali cu toți „oamenii” pământului.

Și după cum statul intervenționist în chestii naționale distruge, din mania uniformității, *autonomiile provinciale*, tot așa cer și democrații ștergerea statelor de la ordinea zilei... La ce trebuie atâtea patrii deosebite? Atâtea dificultăți!... O singură patrie să fie: planeta pământească! Ar fi așa de frumos!... Toate națiunile să formeze o singură națiune, cu o singură limbă, într-o singură republică planetară... Toată munca reglementată, toate petrecerile la fel, un mare clopot planetar (d.e. după micul model al celui din statul Paraguay condus de iezuiți) anunțând ora de muncă, ora de mâncare, de distracție, de culcare, de începerea a actului sexual-„social”... Ce rânduială în uniformitate, ce frumusețe în egalitate!

Să luăm acum un exemplu mai recent, mai intuitiv: politica de maghiarizare de la 1848 și mai ales de la 1871 încoace.

Ungurii nu fac decât să imite, în proporții mult mai mari și mai vexatorii, politica de germanizare a lui Iosif II, a Rusiei în Polonia și în Finlanda, a Prusiei în Posen. Urzitorul acestei politici a fost revoluționarul democrat Ludovic Kossuth.¹⁰ După cum unii democrați sociali cereau și cer forme comuniste de stat sub cuvânt că ele existaseră odinioară, tot astfel și Ludovic Kossuth cerea independența Ungariei sub cuvânt că Ungaria fusese, înainte de 1525, neatârnată de Austria, sub cuvânt că Austria ar fi despuat pe unguri de drepturile lor „istorice”. E adevărat, pe de o parte, că un fel de socialism economic a existat în lume, și pe de alta, că Ungaria a fost odată independentă. Dar de atunci au trecut multe sute de ani. Relațiile s-au schimbat cu desăvârșire prin forța unei lungi dezvoltări istorice, firești. A cere astăzi ca toate acele stări de lucruri să fie *restabilite*, sub pretext de a înlătura pretinsa „uzurpațiune” de proprietăți, politice sau economice, de drepturi și de averi ale unor posesori istorici, „uzurpare” consacrată de natura dezvoltării de până acum, înseamnă să rupi continuitatea istorică de până azi și să începi o politică de revendicări istorice restabilind situația de acum câteva sute de ani, răsturnând toate schimbările naturale întâmplare de atunci, în decurs de mai multe secole, dărâmand în mod radical toată structura politică, economică și culturală a Europei de azi.

Până la un punct, Kossuth a izbutit. La 1867, un fruct încă crud al istoriei dezvoltării: *imperiul habsburgic* fu tăiat în două. O felie se dădu ungurilor, cealaltă rămase nemților din Austria. Se restabili în mod artificial un dualism de state independente. Politica aceasta doctrinară însă e azi în plin faliment. Și Ungaria și toată monarhia habsburgică

sunt amenințate cu totală disoluție, iar națiunile de acolo cu o ocupație germană-rusească.

Kossuth preconizase ideile sale de rupere de către Austria în scopul de a centraliza puterea Ungariei în mâinile ungurilor, ca astfel să poată transforma mozaicul poli-național, istoric și existent al Ungariei într-o *națiune uniformă*. Spre acest sfârșit, el pornea de la concepția democratică. El nu admitea în Ungaria decât o singură suveranitate: a „națiunii”. Firește, a celei maghiare. Întocmai ca națiunea antică elenă ce ținea în robie imensa ei populație de heloți, și dădu lumii pilda clasică a „democrației”...

Defectul fatal al oricărei democrații e însuși principiul majorității suverane. Pentru că faptul în sine că o politică oarecare întrunește o majoritate de voturi nu înseamnă deloc că acea politică corespunde cu adevărat intereselor reale ale țării, nu înseamnă deloc că acea majoritate ar fi având o voință înțeleaptă; nu înseamnă nici măcar că acea majoritate ar fi existând de fapt. Mai adesea, majoritatea e o simplă scamatorie electorală, și chiar atunci când e reală, ea nu e în politică decât o iluzie. De aceea, oamenii politici, cu oarecare experiență în materie, n-au considerat-o și nu o consideră decât ca un *malum necessarium* când n-au încotro, dar și atunci numai ca un *simple element decorativ* al politicii lor personale.

Așa a fost și în Ungaria. Și totuși străinătatea „cultă” era încântată de parlamentarismul unguresc, de energia și maturitatea politică a „națiunii”, de democrația ei vitează, de legendara ei rezistență contra Coroanei de Habsburg, contra Austriei.

Alt principiu fundamental greșit al democrației este că statul n-ar fi altceva decât un instrument cu care o majoritate oarecare se poate juca de-a reformele, o simplă instituție filantropică pentru partizani. De aceea, majoritatea de azi face reformele ce-i convin ei... Cea de mâine le răstoarnă, și face altele după ale ei interese.

Și astfel ungurii, fiind și ei democrați, au făcut mii de reforme favorabile – după cum credeau ei – națiunii maghiare, și păgubitoare numai pentru naționalități. Adevărul e că reformele n-au folosit, în fond, decât ambițiilor strâmte și buzunarelor largi ale politicienilor unguri. După moartea celor doi bărbați de stat pe care i-au avut, a lui Deák¹¹ și a baronului Iosif Eötvös,¹² ungurii, ajunși pe mâna unei demagogii inculte și în mare parte maloneste, au identificat toate interesele permanente ale noului stat cu interesele națiunii ungurești, de fapt cu ale majorității parlamentare. Abuzând în mod criminal de puterea statului, ei l-au făcut să intervină el direct, spre a satisface vanitatea copilărească a câtorva doctrinari lipsiți de cea mai elementară pricepere politică. Și astfel dădură statului o misiune de partid: să desființeze toate naționalitățile istorice și să creeze în mod meșteșugit, din ruinele lor, o națiune „unitară”, „uniformă”, o națiune și o cultură de carnaval. Căci și cel mai incult politician de la Kecskemét – dacă demagogia sălbatică i-ar mai fi lăsat un rest de bun-simț *național maghiar* – ar fi trebuit să înțeleagă utopismul descreierat și primejdia națională a unui asemenea ideal de stat. Ar fi trebuit să prevadă că mai întâi e absolut cu neputință a contopi individualitățile străine, poli-naționale, a 11 milioane de nemaghiari, cu limba și mentalitatea a 6 milioane de maghiari. Ar fi trebuit să înțeleagă că, chiar dacă, printr-o minune, politica aceasta ar reuși, ea n-ar putea să dea decât un rezultat catastrofal pentru unguri: căci un asemenea amestec fabulos, de străini cu maghiarii, *ar șterge cu desăvârșire orice urmă din caracterul specific, național al poporului maghiar*, caracter național de incontestabilă valoare culturală, ca orice originalitate etnică. Politica națională de la Budapesta, de a vâri 11 milioane de nemaghiari în personalitatea națională a 6 milioane de unguri neaoși,

trebuie să întindă biata ungurime și s-o umfle până pleznește. Azi, ea pâraie deja.

Căci fiecare naționalitate are un coeficient propriu în puterea ei de asimilare a elementelor străine. Îndată ce infuziunea sângelui etnic străin trece de o limită anumită, chiar și națiunea cea mai mare și mai puternică se descompune.

Și acum, ia să vedem rezultatele acestei politici ingenioase ce a înhămat armăsarii șovinismului la căruciorul statului unguresc.

Cu toată strădania ungarilor, cu toată nimicirea libertăților publice, cu toate nesfârșitele intervenții nedrepte și asupritoare ale statului, ei nu au obținut decât rezultate deplorabile. Mai întâi și întâi: naționalitățile din Ungaria trăiesc și astăzi exact pe aceleași întinderi ale țării unde se găseau la 1848. Da, în orașe maghiarismul „s-a întărit”... Budapesta, Timișoara, Cașovia, Neoplanta ș. a. s-au maghiarizat. Ceea ce încântă pe toți politicienii ignoranți ai maghiarilor care nu știu că pretutindeni în statele poli-naționale orașele își schimbă fizionomia morală exterioară după curentele politice. Întocmai ca în Macedonia. Dacă mâine se vor introduce *libertăți publice* în Ungaria, în zece, douăzeci de ani Budapesta are să fie iarăși pe jumătate nemțească, Timișoara nemțească-românească, Cașovia slovăcească, Neoplanta sârbească, Clujul românesc. Pentru că nu droaia funcționarilor flotanți cu familiile lor, nu negustorii și meseriașii terorizați de curentul politic, nu tăblile de lemn și fier cu inscripțiile lor moarte pentru publicul din afară fac – în regim de libertate – caracterul național al orașelor, ci puterea propulsivă a maselor etnice din jurul lor. Din dată ce pot intra și ele în orașe, fără a fi nevoie a se uniformiza și egaliza după porunca statului în serviciul partidului de maghiarizare, funcționarii care nu le știu limba pleacă – pentru că oamenii liberi protestează contra birocrăției